

УДК 349.23

Луцюк П. С.,

член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, адвокат, к.ю.н.

КОНЦЕПЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті піддаються критичному аналізу нові підходи до визначення правової сутності юридичної відповідальності в сучасному трудовому праві України. Обґрунтовується комплексний підхід до розуміння цієї відповідальності як сукупності матеріальної, дисциплінарної, адміністративно-правової та кримінально-правової відповідальності за порушення у сфері трудових правовідносин.

Ключові слова: працівник, притягнення до відповідальності, роботодавець, трудові правовідносини, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Юридична відповідальність в трудовому праві завжди була актуальною темою наукових досліджень. Однак, на сьогоднішній день більшість підходів до розуміння такої відповідальності ґрунтуються на теоріях і концепціях, вироблених ще в рамках радянської доктрини трудового права. Невідповідність цих підходів вимогам часу та українському законодавству, яке за останні три роки суттєво концептуально змінилось, європеїзувалось, є більш ніж очевидним. Зміни у законодавстві про державну службу, про судоустрій та статус суддів, про прокуратуру й правоохоронні органи, в тому числі і у частині юридичної відповідальності, зумовили тенденцію до наукового переосмислення цього інституту трудового права. При цьому відсутність в сучасній українській доктрині трудового права єдиного підходу до розуміння юридичної відповідальності спричиняє плутанину в розумінні цього інституту трудового права, а, разом із тим, не сприяє формуванню єдиної практики притягнення порушників законодавства про працю до відповідальності, що неприпустимо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова природа та зміст юридичної відповідальності в трудовому праві України, а також підходи до розуміння юридичної сутності цієї відповідальності в тій чи іншій мірі вже розглядалися в наукових працях В.С. Венедіктова, С.Я. Вавженчука, М.І. Іншина, Д.Є. Кутоманова, В.В. Костіна, О.М. Лук'янчикова, Н.О. Мельничука, Є.Ю. Подорожнього, С.М. Прилипка, О.І. Процевського,

Г.І. Чанишевої, Н.М. Хуторян, В.І. Щербини, О.М. Ярошенка та багатьох інших вчених в галузі трудового права нашої держави. Не применшуючи цінності наявних на сьогодні наукових досліджень з означеного питання, вважаємо, що питання теоретичного переосмислення юридичної відповідальності в трудовому праві України в достатній мірі актуалізовано суттєвими змінами в діючому законодавстві, а саме у результаті прийняття законів України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року, та «Про національну поліцію» від 2 липня 2015 року, «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року, «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року та іншими. Окрім того, вивчення означеного питання додатково актуалізовано соціально-політичною та економічною кризою в Україні й новими явищами в трудовому праві, що характерні для більшості сучасних європейських держав світу та які впливають на правовий характер й реалізацію юридичної відповідальності в трудовому праві.

Метою цієї статті є вивчення існуючих підходів до розуміння юридичної відповідальності в трудовому праві України, а також викладення універсального підходу до розуміння цієї відповідальності, що відповідає чинному законодавству нашої держави. Для досягнення поставленої мети планується вирішити такі завдання: зважаючи на існуючі наукові підходи до розуміння юридичної відповідальності в трудовому праві, які заявлялися в юридичній літературі, сформулювати та обґрунтувати власну концепцію юридичної відповідальності, враховуючи останні зміни в національному законодавстві; визначити перспективні напрямки реформування трудового законодавства, відповідно до сформульованих підходів до розуміння розглядуваної юридичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Спершу слід зауважити, що характерним для юридичної відповідальності у трудовому праві є те, що вказана відповідальність, не змінюючи своєї юридичної природи та власної зовнішньо-правової форми, діючи у рамках трудових правовідносин, переймає на себе сутнісний характер трудового права. Завдяки цьому, а також специфічному характеру дії цієї відповідальності у рамках трудового права, така відповідальність набуває комплексу специфічних ознак, які притаманні лише їй, що у черговий раз показово підтверджує унікальну сутність такого міждисциплінарного інституту, як юридична відповідальність.

При цьому, говорячи сьогодні про юридичну відповідальність у трудовому праві, доцільно вести мову не про «трудоправову відповідальність» як окремих вид юридичної відповідальності (підходи до розуміння такої відповідальності є цілком життєздатними, однак незважаючи на перспективність цієї концепції, вважаємо, що на сучасному етапі розвитку трудового права ці концепції поки що не можуть мати практичного вираження), а саме

про юридичну відповідальність в трудовому праві у широкому та вузькому сенсі. Так, пропонується нами концепція юридичної відповідальності в трудовому праві є двоаспектною та, відповідно, передбачає два підходи до розуміння розглядуваної відповідальності:

1. Вузький внутрішньогалузевий підхід, що відповідає існуючій практиці притягнення порушників трудового законодавства до юридичної відповідальності. В рамках цього підходу юридична відповідальність в трудовому праві визнається галузевою відповідальністю, котра охоплює дисциплінарну відповідальність працівника й матеріальну відповідальність працівника та роботодавця. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність в рамках такого підходу визнаються окремими видами юридичної відповідальності, що гармонічно співіснують в межах трудового права у діалектичному зв'язку.

Зауважимо, що зміст такого підходу відображає два основних способи впливу юридичної відповідальності в трудовому праві та, відповідно, в подальшому буде змінюватись в результаті розвитку інституту юридичної відповідальності, який далі має комплексно врегульовувати правовідносини з приводу юридичної відповідальності в розглядуваній галузі права. На цій підставі, пропонується нами підхід до розуміння юридичної відповідальності в трудовому праві (як органічної єдності матеріальної та дисциплінарної відповідальності) ми вважаємо перехідним, оскільки, на основі нього в процесі розвитку інституту юридичної відповідальності буде сформовано трудовправову відповідальність, що стане результатом «злиття» дисциплінарної та матеріальної відповідальності в трудовому праві. Перспективна концепція трудовправової відповідальності «не виключає існування в доктрині права дисциплінарної та матеріальної відповідальності як видів юридичної відповідальності, котрі можуть бути інститутами різних галузей не-трудоного права (наприклад, аграрного, земельного, екологічного, медичного права), але елімінує їх відношення до сучасного трудового права» [1, с. 88]. В.В. Гладкий це обмежене поширення дисциплінарної та матеріальної відповідальності на трудове право пояснює тим, що в рамках розробленого ним підходу до юридичної відповідальності, «трудоправова відповідальність увібрала в себе правову природу дисциплінарної та матеріальної відповідальності, і остаточно концептуально трансформувалася в відповідну галузеву відповідальність. Більш того, те, що в науці довгий час називалось дисциплінарною відповідальністю, так само як і матеріальною відповідальністю, – завжди являло собою в сукупності трудовправову відповідальність, з урахуванням того, що те, що ми називали матеріальною відповідальністю – завжди було наслідком порушення суб'єктом трудового права умов трудового договору, яким було завдано іншому суб'єкту трудового

права матеріальна та/або моральна шкода». Зважаючи на це, автор розглядуваної концепції трудовправової відповідальності справедливо зауважує, що поділ цієї відповідальності (на дисциплінарну та матеріальну відповідальності) «є нежиттєздатним навіть, якщо такий відбувається в умовній формі» й, відповідно, подальший такий розподіл трудовправової відповідальності ним розуміється «настільки ж деструктивним, наскільки дестабілізуючим був би розподіл (за цією ж логікою) кримінальної або адміністративної відповідальності» [1, с. 88-89].

Безумовно, пропонований нами вузький практичний підхід до розуміння юридичної відповідальності в трудовому праві є перехідним, і в перспективі має змінитись розглянутою теорією трудовправової відповідальності. У зв'язку із цим, вважаємо, що переосмислення юридичної відповідальності в трудовому праві за цим напрямком має стати однією зі стратегічних цілей триваючої реформи трудового права в Україні, оскільки такий підхід сприяє не лише оптимізації правового регулювання відповідного інституту трудового права, але й значному перегляду чинних та проектних норм законодавства про працю у частині юридичної відповідальності.

2. Широкий узагальнено теоретичний підхід, що враховує досить широкий об'єм правового регулювання правовідносин з приводу юридичної відповідальності в трудовому праві, з урахуванням особливостей таких правовідносин, що відображаються на специфіці вказаного правового регулювання. Зазначений підхід розуміє юридичну відповідальність в трудовому праві як сукупність усіх видів юридичної відповідальності у частині, що відповідають наступним критеріям: 1) суб'єктом цієї відповідальності є суб'єкт трудового права (працівник чи роботодавець); 2) порушення, за яке настає ця відповідальність, вчиняється у сфері, котра врегульована нормами трудового права. Таким чином, приміром, неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби тягне за собою кримінальну відповідальність, яка може розглядатись в доктрині трудового права як юридична відповідальність в трудовому праві кримінально-правового характеру.

Слід звернути увагу на те, що подібні підходи до розуміння юридичної відповідальності в трудовому праві вже фрагментарно використовувались в доктрині права (і навіть в якості практичної моделі розуміння цієї відповідальності, з чим неможливо погодитись). Так, наприклад, В.С. Венедіктов, наголошував, що «трудова юридична відповідальність» має поєднувати не лише такі трудовправові засоби відповідальності, як матеріальну та дисциплінарну відповідальність, але ще й адміністративно-правові та кримінально-правові засоби відповідальності. Вказане, на думку вченого, пояснюєть-

ся тим, що правовідносини, які мають місце у сфері праці, врегульовуються не лише нормами трудового права, але й, зокрема, кримінального та адміністративного права [2, с. 125]. У цьому, і виражається унікальність такої форми існування юридичної відповідальності, як юридична відповідальність у трудовому праві (відповідно до пропонованого нами широкого підходу до розуміння цього поняття), адже у рамках такої галузі права у необхідній мірі застосовуються інші види юридичної відповідальності. Ці складові органічно взаємопов'язані та сукупно утворюють єдиний комплекс юридичної відповідальності у трудовому праві, що слугує загальній меті, похідним цілям, а також відповідним завданням.

Для уникнення плутанини у теоретичному й практичному розумінні правової природи юридичної відповідальності у трудовому праві, пропонуємо розглядати сукупний об'єм складових такої відповідальності (у широкому сенсі) через призму галузевої приналежності таких складових. Відтак, впевнені, що юридична відповідальність у трудовому праві є сукупністю наступних взаємопов'язаних елементів:

1) юридична відповідальність у трудовому праві дисциплінарного характеру (власне – дисциплінарна відповідальність). У широкому сенсі є окремим видом юридичної відповідальності, що регламентована діючим законодавством України про працю, та настає лише тоді, коли працівником порушується трудова (службова) дисципліна.

2) юридична відповідальність у трудовому праві матеріально-правового характеру (матеріальна відповідальність), регламентована чинним законодавством України про працю, та у загальному аспекті виражається в обов'язку сторони трудових правовідносин відшкодувати матеріальну шкоду, завдану ним (як прямо, так і опосередковано) іншій стороні цих відносин порушенням законодавства про працю.

3) юридична відповідальність у трудовому праві адміністративно-правового характеру (адміністративна відповідальність). До юридичної відповідальності в трудовому праві ця відповідальність, що врегульовується КУпАП від 07 грудня 1984 року № 8073–Х відноситься лише в тій частині, коли її суб'єктами є найманий працівник та роботодавець, а правопорушення вчинене у сфері праці (зокрема, за: порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці; порушення, що пов'язані з укладанням чи невиконанням колективного договору, тощо).

4) юридична відповідальність у трудовому праві кримінально-правового характеру (кримінальна відповідальність). Так само, як і адміністративно-правова відповідальність, цей вид відповідальності відноситься до юридичної відповідальності в трудовому праві у тій частині, в якій суб'єктами цієї відповідальності є найманий працівник та роботодавець, а

відповідне кримінальне правопорушення вчинене у сфері праці. На фундаменті трудових правовідносин можуть сформуватися правовідносини, обов'язковою умовою виникнення та існування яких є наявність кримінально-правової норми, котра становить зміст закону про кримінальну відповідальність, який набрав чинності і діє під час вчинення кримінального правопорушення (в нашому випадку – відповідного кримінального правопорушення щодо прав та законних інтересів сторони трудових правовідносин).

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, зауважимо, що юридична відповідальність в трудовому праві – це очевидна необхідність існування сучасних трудових правовідносин і, більш того, нормального функціонування ринку праці в державі. Досліджувана відповідальність обумовлює саме сучасне трудове право, а трудове право – відповідну відповідальність. Саме тому, сьогоднішнє практичне розуміння цієї відповідальності (вузький підхід) є перехідним, таким, що визнає в якості зазначеної відповідальності діалектичний взаємозв'язок матеріальної та дисциплінарної відповідальності. Відповідно, подальший розвиток доктрини трудового права зумовить трансформування вузького підходу до розуміння юридичної відповідальності в трудовому праві як підходу до трудоправової відповідальності, перспективна концепція якої має стати стратегічною метою реформування трудового законодавства в Україні. Поряд із цим, життєздатним є узагальнений теоретичний підхід до юридичної відповідальності в трудовому праві (широкий підхід), що дозволяє всеохоплююче осмислити цю відповідальність як сукупність різних видів юридичної відповідальності у частині, що стосується правовідносин, які врегульовані нормами трудового законодавства.

Література:

1. Гладкий В.В. К вопросу о теории трудоправовой ответственности / В.В. Гладкий // Стратегічні пріоритети в ХХІ столітті: матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., 14–15 лютого 2017 р. – К., 2017. – С. 86-90.
2. Венедіктов В.С. Теоретичні проблеми юридичної відповідальності у трудовому праві / В.С. Венедіктов. – Х.: Консум, 1996. – 203 с.

Луцюк П. Концепция юридической ответственности в трудовом праве Украины.

В статье поддаются критическому анализу новые подходы к определению правовой сущности юридической ответственности в современном трудовом праве Украины. Обосновывается комплексный подход к пониманию такой ответственности как совокупности материальной, дисциплинарной, административно-правовой и уголовно-правовой ответственности за нарушения в сфере трудовых правоотношений.

Ключевые слова: привлечение к ответственности, работник, работодатель, трудовые правоотношения, юридическая ответственность.

Lutsyuk P. The concept of legal responsibility in the labor law of Ukraine.

The article analyzes the new approaches to defining the legal nature and content of legal responsibility in the modern labour law of Ukraine. Substantiates an integrated approach to the understanding of this responsibility as a set of material, disciplinary, administrative-legal and criminal-legal responsibility for violations in the sphere of labor relations.

Keyword: attraction to responsibility, employee, employer, labor relations, legal responsibility.